

ШЕВЧУК В. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 348.98

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ТАКТИЧНИХ КОМБІНАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Досліджуються проблеми критеріїв розмежування тактичних операцій й тактичних комбінацій у криміналістиці. Проаналізовано наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику. Обґрунтовується, що категорії «тактична комбінація» і «тактична операція» відбивають окремі різновиди тактико-криміналістичних комплексів.

Ключові слова: тактична операція, тактична комбінація, тактико-криміналістичний комплекс, оптимізація процесу розслідування.

Исследуются проблемы критериев разграничения тактических операций и тактических комбинаций в криминалистике. Проанализированы научные подходы ученых-криминалистов к данной проблематике. Обосновывается, что категории «тактическая комбинация» и «тактическая операция» отражают отдельные разновидности тактико-криминалистических комплексов.

Ключевые слова: тактическая операция, тактическая комбинация, тактико-криминалистический комплекс, оптимизация процесса расследования.

Investigated the problems of ratio tactical operations and tactical combinations in criminology. Analyzed scientific approaches forensic scientists on this issue. Substantiated that the category of «tactical combination» and «tactical operation» reflect certain types of tactical and tactical and criminalistic complexes.

Key words: tactical operations, tactical combination, tactical and criminalistic complex, optimization process of the investigation.

Вступ. Реформування кримінального процесуального законодавства в Україні передбачає запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких засобів особливої уваги набувають тактичні операції. Саме вони виступають ефективним засобом реалізації методів досудового розслідування й судового провадження, вирішення окремих тактичних завдань і створення відповідних умов для оптимізації слідчої та судової практики.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли відомі вчені-криміналісти: Ю.П. Аленін, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, О.Ю. Головін, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'яничков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та ін. Проблематика тактичних операцій досліджувалась у докторській дисертації І.М. Комарова «Проблеми теорії і практики криміналістических операцій в досудебном производстве» (2003 р.), в кандидатських дисертаціях Л.В. Галанової, С.Ф. Здоровка, В.А. Князева, В.Я. Решетнікова, С.Б. Росинського, Є.О. Логінова, Г.С. Фоміної, а також висвітлювалась у монографіях Е.Ю. Березутського, А.В. Дулова, Н.В. Кручиніної, І.М. Комарова, В.О. Образцова, В.І. Шиканова та ін.

Водночас у теорії криміналістики і практиці розслідування злочинів проблеми розмежування тактичних операцій та тактичних комбінацій залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження та глибокого осмислення. Зазначені проблеми вимагають фундаментальних напрацювань і комплексних розробок у криміналістичних наукових дослідженнях.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробити концептуальні основи розмежування тактичних операцій й тактичних комбінацій у криміналістиці, проаналізувати наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику, визначити критерії розмежування цих криміналістичних категорій як окремих різновидів засобів криміналістичної тактики.

Результати дослідження. Чітке уявлення сутності тактичної операції та розмежування її від тактичних комбінацій слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню процесу кримінального

провадження. Досліджуючи концептуальні основи формування та реалізації тактичних операцій (комбінацій), науковцями у сучасній криміналістиці висловлені різні позиції стосовно поглядів на цю проблематику.

Так, окремі вчені-криміналісти пропонують розглядати тактичну комбінацію як найбільш загальне збірне поняття всієї сукупності комбінаційних тактичних дій у криміналістиці, тобто вони, по суті, ототожнюють такі поняття, як «тактична комбінація» і «тактико-криміналістичний комплекс». Активним прибічником цієї позиції виступав Р.С. Белкін, який спочатку запропонував термін «тактична комбінація» для позначення тих тактичних прийомів допиту, які іменувалися «психологічними пастками» або «слідчими хитрощами», а пізніше, розширивши поняття тактичної комбінації, включив до нього поєднання не тільки тактичних прийомів, а й слідчих дій. Тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що ставить за мету вирішення конкретного завдання розслідування і обумовлене цією метою та слідчою ситуацією. Усі тактичні комбінації учений поділяв на прості (що складаються із системи тактичних прийомів, які застосовуються у межах однієї слідчої дії) і складні (системи слідчих дій та інших заходів) [3, с. 313].

Своєрідністю наведеної концепції є те, що одним терміном – «тактична комбінація» – позначаються два різних поняття: система тактичних прийомів, які застосовуються у ході провадження однієї слідчої дії, і комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань. Щодо викладеної позиції, то на адресу її прибічників у криміналістичній літературі були висловлені критичні зауваження. Зокрема, М.П. Малютін вважає, що розглянуті поняття різні за своїм обсягом і об'єднуювати їх в одному визначенні навряд чи доцільно [7, с. 25-31]. В.Ю. Сокол наголошує, що загальна спрямованість на вирішення виникаючих тактичних завдань не може бути підставою об'єднання системи тактичних прийомів і системи слідчих дій у рамках однієї теоретичної конструкції [11, с. 162].

Інші науковці обстоюють найпоширенішу в криміналістичній науці думку, за якою окремими організаційно-тактичними засобами здійснення розслідування виступають тактична операція і тактична комбінація. З огляду на це терміни «тактична комбінація» і «тактична операція» відображають окремі різновиди тактичних комплексів. «Тактична комбінація і тактична операція, – наголошує С.Ю. Якушин, – являють собою вид тактичних комплексів або комплексний тактичний засіб» [16, с. 137-138].

Разом з тим у криміналістиці висловлені різноманітні, далеко не однозначні погляди щодо розуміння та співвідношення понять «тактична операція» і «тактична комбінація». У своїх дослідженнях науковці ці категорії розглядають або як самостійні, або, навпаки, ототожнюють, змішують, вбачаючи відмінність лише у термінології. Так, С.Г. Джакішев об'єднує поняття «тактична комбінація» і «тактична операція» в одне і пропонує такі комплекси дій називати «тактична комбінаційна операція», зазначаючи, що власне у такій формі ці поняття «...не суперечать одне одному, а навпаки, взаємно доповнюють одне одного і можуть використовуватися одночасно для характеристики усєї системи зі сполучення слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів» [5, с. 25-26]. В.І. Шиканов також вважав, що комбінація – атрибут теорії та практики оперативно-розшукової діяльності, а у криміналістиці термін «тактична комбінація» вживається лише тоді, коли підкреслюють, що тактична операція пов'язана з особливо складними, «багатоходовими» розрахунками, заснованими на можливостях рефлексивного аналізу, і передбачає широке використання оперативних можливостей органу дізнання [14, с. 18-19].

Поряд із цим переважна більшість учених-криміналістів вважають тактичні операції і тактичні комбінації самостійними засобами і пропонують власні критерії їх розмежування. Так, А.В. Шмонін підтримує позицію про розмежування цих комплексів та їх самостійний статус. Такий висновок, на його думку, вважається важливим у методологічному плані і головним чином впливає на результати дослідження розглядуваної проблеми [15, с. 331-343]. Окремі вчені також вважають, що тактична операція та тактична комбінація – це самостійні криміналістичні категорії. При цьому, на переконання науковців, категорія тактичної операції ширше. Це пов'язано, передусім, з тим, що тактична комбінація – один з факультативних структурних елементів тактичної операції. Зв'язок тактичної комбінації з тактичною операцією проявляється у тому, що тактичні комбінації можуть бути реалізовані у слідчих діях, передбачених до здійснення в загальному задумі тактичної операції. У той же час тактична комбінація має незалежний, самостійний характер в умовах здійснення її поза тактичною операцією (не завжди ж певний етап розслідування протікає у вигляді або у формі тактичної операції) [1, с. 44].

На думку М.В. Салтєвського, операція і комбінація – це специфічні системи пізнавальних засобів криміналістичної тактики, що мають цільову впорядкованість для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування. Окрім цього, тактична операція і тактична комбінація характеризуються однаковою властивістю цілісності, тобто повне досягнення мети можливе тільки при реалізації функцій всіх елементів системи [10, с. 78-84].

На певний науковий інтерес заслуговує позиція В.Ю. Шепітька, який вважає, що до організаційно-тактичних засобів здійснення розслідування, як одних із різновидів засобів криміналістичної тактики, належать системи тактичних прийомів (тактична комбінація) та тактична операція як самостійні її елементи [12, с. 187]. На його думку, визначення поняття «тактична комбінація», що охоплює поєднання слідчих дій, викликає заперечення. Більше того, він переконаний, що недоцільно об'єднуювати в одному понятті

дві самостійні категорії: «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). Поєднання тактичних прийомів і слідчих дій мають різну мету і не є рівнозначними. В етимологічному сенсі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів для досягнення чого-небудь». Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії і не передбачає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її необхідно розглядати як синонім тактичних прийомів. Тактична ж операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у конкретній слідчій ситуації [13, с. 183].

Розглядаючи співвідношення тактичної операції і тактичної комбінації, С.Б. Россинський зазначає, що основною відмінністю розглядуваних тактичних комплексів виступає присутність у структурі тактичної операції оперативно-розшукових заходів, у той час як тактична комбінація являє собою сукупність тактичних прийомів чи слідчих дій [8, с. 102-103]. Тактична операція, наголошує науковець, об'єднує як елементи тактичної комбінації, які полягають у комплексі слідчих дій, так і елементи оперативної комбінації, які полягають у комплексі оперативно-розшукових комбінацій. Автор робить висновок, що проведення тактичної комбінації повністю лежить у кримінально-процесуальній площині, оскільки вона складається із слідчих дій або їх частин (окремих тактичних прийомів), які проводяться лише відповідно до кримінального процесуального законодавства. У той же час тактична операція частково може не лежати у цій площині, оскільки до її структури входять і оперативно-розшукові, і деякі інші заходи, коло яких не визначене кримінальним процесуальним законом, а регламентується іншими нормативними актами. Однак разом з тим тактична операція є елементом кримінальної процесуальної діяльності, оскільки, в кінцевому підсумку, служить саме для вирішення завдань кримінального судочинства. Він зазначає, що результати проведення тактичної комбінації можуть у повному обсязі бути доказами у справі, так як добуваються при провадженні слідчих (судових) дій, а результати тактичної операції є доказами лише частково, оскільки дані, отримані в ході здійснення оперативно-розшукових заходів, які не відповідають вимогам кримінально-процесуального законодавства, взагалі забороняється використовувати у процесі доказування у кримінальній справі. І нарешті, тактична комбінація відрізняється від тактичної операції колом учасників. У тактичній комбінації бере участь слідчий (може бути група слідчих), прокурор і суд, які самостійно або за дорученням здійснюють ті чи інші слідчі (судові) дії, спрямовані на досягнення проміжного результату у справі [9, с. 19-20].

На наш погляд, дискусійний характер мають пропозиції В.М. Григор'єва [4, с.110] і С. Б. Россинського [9, с. 10-13] щодо введення у криміналістику терміна «спеціальна операція», під яким вони пропонують розуміти комплекс розвідувальних і оперативно-розшукових дій, режимних і силових заходів і слідчих дій, які проводяться органами внутрішніх справ спільно з взаємодіючими органами під керівництвом начальника оперативного штабу, за єдиним планом, в одному чи кількох населених пунктах чи в окремій місцевості з метою захвату чи, у виняткових випадках, знищення озброєних злочинців; або таку організаційну форму проведення слідчої дії, яка характеризується більшою кількістю суб'єктів і поєднана із збиранням і дослідженням на великій території об'єктів, що містять важливу інформацію. Щодо наведених аргументів, слід зазначити, що вони є недостатньо переконливими. Зокрема, навіряд чи можна віднести до нових організаційних форм слідчої дії проведення оперативно-розшукових заходів як до її початку, так і в процесі здійснення. Не бачимо істотних відмінностей між спеціальною операцією у наведеній структурі і операцією тактичною. Різниця полягає лише в обсязі включених у них слідчих дій, однак принципове значення для встановлення розмежування між ними ця обставина не має. І те, й інше являє собою тактичні операції різного обсягу.

На наше переконання, розробка проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій є безумовно необхідною для подальшого вдосконалення наукових основ процесу розслідування з метою його оптимізації. Разом з тим ми повністю погоджуємося з Р.С. Белкіним, який застерігав від захоплення прагненням до створення нових термінів і нехтуванням зваженим підходом до їх розробки. Він справедливо підкреслював, що заміна існуючого терміна (термінів) є повною мірою виправданою лише в тому випадку, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, хоча і змінилось, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, враховуючи силу мовної традиції, доцільно зберегти [2, с. 63-64].

Отже, з огляду на проведений аналіз, можна стверджувати, що категорії «тактична комбінація» і «тактична операція» відбивають окремі різновиди засобів тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, судом) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація і тактична операція – динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі таких критеріїв:

1) *сутність та зміст* – тактична комбінація являє собою систему (поєднання) тактичних прийомів у межах однієї слідчої чи судової дії; тактична операція у досудовому розслідуванні – це система слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних та інших заходів, яка відповідає цілям, загальному задуму, місцю та часу, специфіці вирішення тактичного (проміжного) завдання, слідчій ситуації, що склалася, наявним ресурсам для успішного практичного застосування цього комплексу; тактична операція у процесі судового розгляду – це ситуаційно зумовлена, вибіркова система судових дій та організаційно-технічних заходів, спрямована на вирішення окремих тактичних завдань судового провадження;

2) *система цілей і завдань* – тактична комбінація, спрямована на забезпечення вдалого вирішення конкретного завдання певної слідчої чи судової дії, наприклад, викриття неправди під час провадження допиту; метою тактичної операції є успішне розв'язання локального, проміжного тактичного завдання, вирішення якого у інший спосіб або недоцільно, або взагалі неможливо, окрім застосування цього тактичного засобу;

3) *складність компонентів структури* – у тактичній операції компонентами є слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, судові, оперативно-розшукові, забезпечувальні організаційні заходи, тобто різнопорядкові тактичні засоби; структура тактичної комбінації охоплює систему однопорядкових засобів, тактичних прийомів в межах однієї слідчої (судової) дії. При цьому чим вище рівень окремого проміжного завдання, тим більш складний комплекс дій необхідно провести для його вирішення;

4) *функціональне призначення* – тактичну операцію необхідно розглядати як засіб організації конкретного акту розслідування або судового розгляду, з метою впливу на слідчу або судову ситуацію для її зміни у сприятливу сторону, а тактичну комбінацію – як засіб організації конкретної слідчої чи судової дії;

5) *масштабність і тривалість провадження* – тактичні комбінації мають локальний характер, місце їх здійснення, як правило, обмежується місцем провадження слідчої чи судової дії. У порівнянні з ними тактичні операції більш масштабні, наприклад, розшук, може бути як місцевим, так і у масштабі країни. Окрім цього, тактична комбінація – одночасна категорія, яка реалізується на певному етапі провадження слідчої чи судової дії. Тактичну ж операцію можна визначити як «таку, що продовжується», бо час і послідовність реалізації дій та заходів, які входять до її складу, залежать від відображеного в єдиному плані тактичного задуму суб'єкта проведення такої операції;

6) *складність організації*. Тактична операція – це: а) стосовно досудового розслідування – форма взаємодії слідчих, прокурорів, співробітників оперативних підрозділів, захисників, ревізійних, контролюючих та інших органів, використання знань спеціалістів, за допомогою яких застосовуються засоби та методи різноманітних природних та технічних наук; б) стосовно судового розгляду – форма взаємодії суддів, прокурорів (державних обвинувачів), захисників, спеціалістів та інших учасників судового провадження. Тобто тактичні операції, з точки зору їх організації, являють собою більш складний комплекс, аніж тактичні комбінації;

7) *суб'єктний склад учасників* – в організації і проведенні тактичної операції беруть участь, окрім слідчого, прокурора, співробітників оперативних і технічних підрозділів правоохоронних органів, спеціалісти і навіть представники громадськості, тоді як тактична комбінація реалізується зусиллями одного слідчого, прокурора (інколи двох), у судовому розгляді – судді, тобто коло учасників тактичної операції завжди ширше, ніж при проведенні окремої слідчої (судової) дії і, відповідно, тактичної комбінації.

Проте, не зважаючи на певні критерії розмежування цих комплексів, необхідно погодитись з В.А. Журавлем, який зазначає, що запропоновані засоби слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнюючі один одного, що в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів [6, с. 197-208].

Висновки. Таким чином, концептуальність підходів до визначення понять «тактична операція» і «тактична комбінація» мають ґрунтуватися на врахуванні диференційованого розуміння сутності таких організаційно-тактичних засобів та критеріїв їх розмежування. З нашого погляду, у такому випадку найбільш вдалим терміном для позначення комплексу процесуальних та не процесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань, все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність та зміст цього криміналістичного засобу. З метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тільки тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому провадженні – про систему судових дій та організаційно-технічних та інших заходів), а термін «тактична комбінація» – лише відносно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої чи судової дії.

При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування та судового розгляду злочинів. Комплекс дій, що входять до структури тактичної операції, не замінює собою тактику слідчих чи судових дій, а утворює більш складну побудову, зміст якої не вичерпується тактичними прийомами, а включає також слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та інші заходи, що сприяють їх реалізації,

а в судовому розгляді – судові дії та організаційно-технічні та інші заходи, спрямовані на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань. У порівнянні з тактичними прийомами та їх поєднаннями тактичні операції відрізняються масштабністю та тривалістю дій, більш широким колом учасників та високим ступенем організованості їх діяльності. Все це зумовлює необхідність подальшої активної розробки проблеми тактичних операцій, що має не лише теоретичне, але й практичне значення, даючи можливість включити в тактичний арсенал слідчого (судді) наукові рекомендації, здатні відіграти суттєву роль у підвищенні ефективності кримінального провадження і в кінцевому підсумку – у встановленні істини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Асташкина Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук, В. Я. Решетников. – М.: Приор-издат, 2003. – 112с.
2. Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1970. – 131 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3т. – Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.
4. Григорьев В. Н. Расследование преступлений в чрезвычайных условиях. Правовое обеспечение, организация, методика / В. Н. Григорьев. – М.: Акад. МВД России, 1994. – 189 с.
5. Джакишев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Алма-Ата, 1994. – 39 с.
6. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197-208.
7. Малютин М. П. Тактические приемы в расследовании преступлений / М. П. Малютин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 184 с.
8. Россинский С. Б. К вопросу о соотношении понятий «тактическая комбинация» и «тактическая операция» / С. Б. Россинский // Известия ТулГУ. – Вып. 5. – Тула, 2001. – С. 102-103.
9. Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции / С. Б. Россинский. – М.: Юнити, 2003. – 199 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2 / М. В. Салтевський. – Х.: Консум, 2001. – 528 с.
11. Сокол В. Ю. Методологические и организационные аспекты тактико-криминалистического обеспечения раскрытия преступлений / В. Ю. Сокол. – Краснодар: Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1998. – 173 с.
12. Шепітько, В. Ю. Вибрані твори / Избранные труды / В. Ю. Шепітько. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2010. – 576 с.
13. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько. – К.: Ін Юре, 2010. – 496 с.
14. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – 200 с.
15. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений: учеб. пособие / А. В. Шмонин. – М.: Юстицинформ, 2006. – 464 с.
16. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. – Казань: Казан. ун-т, 2010. – 178 с.

